

Jaarverslag 2018
Op volle kracht!

Inhoudsopgave

1. Verslag van de directie	5	4. Activiteiten VBDO	15
Op volle kracht!	5	Engagement	15
Missie en instrumenten	5	Benchmarks	15
Engagement	5	Thought Leadership	15
Benchmarks	5	Engagement	15
Thought Leadership	5	Bezoeken AVA's	15
Focus op duurzaamheidsthema's	6	Publicatie: Act Together	15
Sustainable Development Goals	6	AVA Engagement Seminar	16
Natuurlijk kapitaal	6	Shared Resources, Joint Solutions	16
Living Wage	6	Engagement voor derden	17
Omgeving	7	Benchmarks	
Samenwerking	7	Benchmark pensioenfondsen	17
Leden	8	Tax Transparency Benchmark	17
Woord van dank	8	Corporate Human Rights Benchmark	17
		Thought Leadership	
2. Verslag van het bestuur	9	Ronde Tafel Pensioenfondsen en klimaat	18
Strategie	9	Masterclasses SDG's	18
Bestuur	9	Publicatie pensioenfondsen en SDG's	18
Reserve	9	Vergelijking pensioenfondsen	18
Financiële resultaten	9	Publicatie dwangarbeid en pensioenfondsen	19
Risicoanalyse en beheersing	10	Ronde Tafel Mensenrechten:	19
Toekomstverwachting	10	Sociale dialoog in de keten	
		Natural Capital Protocol:	19
3. De Vereniging van Beleggers voor Duurzame Ontwikkeling	11	Financial Sector Supplement	
Unieke positie	11	Natuurlijk kapitaal:	19
VBDO's activiteiten	11	Expedities en Whitepaper	
Governance	11	Tanzania	20
Inspraak van leden	12	Sustainable Finance Workshop en e-learning	20
Internationale netwerken	12	Masterclass verantwoorde mijnbouw	20
Media en communicatie	12	Masterclass Duurzaam beleggen	20
Het VBDO-team	13	verzekeraars	
Het VBDO-bestuur	14	5. VBDO en financiën	22
		Controleverslag van de	36
		onafhankelijke accountant	
		6. Duurzame bedrijfsvoering	39
		Inleiding	39
		Sociale prestaties	
		Werknemers	39
		Diversiteit	39
		Stagiairs en vrijwilligers	39

Secundaire arbeidsvoorwaarden	39
Intern overleg	39
Verzuim	39
Personeelsbeleid	
Personeelsvertegenwoordiging	39
Uitbesteed werk	
Milieuprestaties	
Milieu-effecten	40
CO ₂ -emissies als gevolg van kantoor- gebonden energiegebruik	40
CO ₂ -emissies als gevolg van transport	41
CO ₂ -emissies totaal	41
Afdruk certificaat Climate Neutral Group	42
Bijlage 1:	
Lijst van institutionele leden in 2018	43
Bijlage 2:	
Engagement met beursgenoteerde bedrijven	44
Bijlage 3:	
Milieubelasting en achtergronden berekening	45
Bijlage 4:	
GRI Index	46

De Vereniging van Beleggers voor Duurzame Ontwikkeling is al bijna 25 jaar de enige beleggersvereniging in Nederland die opkomt voor de belangen van institutionele en particuliere beleggers die willen bijdragen aan duurzaam beleggen en duurzaam ondernemen.

De VBDO blijft acties ondernemen gericht op het vergroten van duurzame impact op de samenleving, de samenwerking met de leden en het verbeteren van de financiële veerkracht van de vereniging. De achtergrond hiervoor vormt het strategieplan 2018-2021.

De VBDO doet verslaglegging volgens de G4 richtlijnen van het Global Reporting Initiative. De vereniging besteedt aandacht aan de afbakening van haar activiteiten en aan de materialiteit ervan. Daarnaast vindt er controle plaats door een externe accountant.

De VBDO kan haar werk niet doen zonder haar particuliere en institutionele leden, die de vereniging ondersteunen. Graag dank ik de leden hierbij voor hun bijdragen het afgelopen jaar. We nodigen u van harte uit om met de VBDO in gesprek te gaan.

Met hartelijke groeten,

Angélique Laskewitz
Algemeen directeur VBDO
+ 31 (0)30 – 234 00 31
www.vbdo.nl

1. Verslag van de directie

Op volle kracht!

Duurzaam beleggen is mainstream. Dat is de visie van VBDO. De VBDO werkt er op volle kracht aan om deze visie waar te maken. Al bijna 25 jaar werkt de VBDO aan het verduurzamen van de kapitaalmarkt. Met dit jaarverslag krijgt u een beeld van VBDO's activiteiten in 2018 en de impact daarvan.

De VBDO heeft als organisatie positieve financiële resultaten geboekt in 2018. Langere termijn funding van projecten en de bijdragen van bestaande en nieuwe institutionele leden dragen hieraan bij.

Missie en instrumenten

De missie van de VBDO is het verduurzamen van de kapitaalmarkt. Daarvoor gebruikt zij drie soorten instrumenten: Engagement, Benchmarks en Thought Leadership.

- Engagement: VBDO stelt vragen aan bedrijven op aandeelhoudersvergaderingen en gaat met organisaties de dialoog aan om de verankering van duurzaamheid in de bedrijfsvoering te stimuleren.
- Benchmarks: Deze vergelijkende onderzoeken worden gedaan in verschillende sectoren. Zij dienen om prestaties op gebied van duurzaamheid transparant te maken en te verbeteren. Zo wordt de race naar de top gestimuleerd.
- Thought Leadership: Middels onder meer seminars en Ronde Tafels werkt VBDO aan kennisoverdracht op het gebied van duurzame ontwikkeling.

Engagement

VBDO stelt al bijna 25 jaar vragen over duurzaamheid op de Algemene Vergadering van Aandeelhouders (AVA) van de grootste bedrijven in Nederland. Er zijn vragen gesteld over de thema's: Sustainable Development Goals (SDG's), leefbaar loon en natuurlijk kapitaal. Voor het tweede jaar zijn bij 35 AVA's vragen gesteld over de SDG's; het valt op dat vrijwel alle bedrijven materiële Duurzame Ontwikkelingsdoelen hebben geselecteerd. Doelstellingen die in lijn zijn met het behalen van de SDG's in 2030 ontbreken echter nog

grotendeels. Dit geldt ook voor het thema leefbaar loon; veel bedrijven hebben nog niet onderzocht of de compensatie van werknemers voldoet aan de standaard. Over leefbaar loon zijn voor het derde jaar vragen gesteld door de VBDO. Positief te vermelden is dat er in toenemende mate concreet wordt gerapporteerd over de impact op natuurlijk kapitaal door bedrijven. In 2018 hebben bedrijven 27 toezeggingen aan VBDO opgevolgd.

Benchmarks

VBDO voerde in 2018 de jaarlijkse VBDO Benchmark verantwoord beleggen door pensioenfondsen uit. Voor de eerste keer in de twaalfjarige historie van de Benchmark, is ABP hoger geëindigd dan PFZW (Pensioenfonds Zorg en Welzijn). VBDO bracht voor de vierde keer VBDO's Tax Transparency Benchmark uit voor bedrijven. Hieruit blijkt dat Nederlandse bedrijven transparanter worden over hun belastingbeleid. Aegon eindigde samen met AMG en Unilever bovenaan in deze Benchmark. Ook werd in Londen voor de tweede maal de Corporate Human Rights Benchmark (CHRB) voor bedrijven gepresenteerd.

Thought Leadership

VBDO werkte samen met de Natural Capital Coalition en de Natural Capital Finance Alliance. In dit kader heeft VBDO het 'Financial Sector Supplement to the Natural Capital Protocol' gepubliceerd: een supplement van het Natural Capital Protocol voor de financiële sector. Dit is gepresenteerd in Hong Kong, samen met bovengenoemde organisaties. Het Natural Capital Protocol helpt organisaties om hun impact op, en afhankelijkheden van, natuurlijk kapitaal te meten en waarderen.

In 2018 verzorgde VBDO verder de Masterclasses SDG's; een Ronde Tafel over het thema 'verantwoordelijke mijnbouw' en Ronde Tafels over Human Rights & Business in het kader van 'HUMAN' (een samenwerking tussen ICCO, PwC, CNV en VBDO).

Focus op duurzaamheidsthema's

VBDO focuste in 2018 bij haar activiteiten op drie hoofdthema's: de Sustainable Development Goals, natuurlijk kapitaal en living wage (leefbaar loon).

Sustainable Development Goals:

In 2015 hebben alle lidstaten van de Verenigde Naties de SDG's onderschreven; de doelen die de wereldwijde prioriteiten en ambities voor duurzame ontwikkeling voor 2030 bepalen. Deze agenda voor duurzame ontwikkeling bevat 17 doelen (met subdoelen) en verbindt landen om de onderliggende oorzaken van armoede aan te pakken en economische groei en welvaart voor iedereen te creëren, binnen de grenzen van de planeet.

Hoewel de SDG's zijn goedgekeurd door alle regeringen, is hun succes afhankelijk van actie en samenwerking door alle relevante actoren; overheden, bedrijven, het maatschappelijk middenveld en investeerders. De SDG's bieden vele investeringsmogelijkheden en uitdagingen voor de investeringsgemeenschap.

Natuurlijk kapitaal:

Is de voorraad aan natuurlijke ecosystemen die een stroom van waardevolle producten en diensten voortbrengt, nu en in de toekomst. Het is de uitbreiding van het economische begrip kapitaal (vervaardigde productiemiddelen) met de producten en diensten die de natuurlijke omgeving voortbrengt. Bijvoorbeeld, een bos of een vispopulatie brengt een stroom van nieuwe bomen of vis voort, een stroom die oneindig kan doorgaan. Natuurlijk kapitaal kan ook diensten leveren zoals afbreken van verontreinigingen, waterberging en erosiebestrijding. De stroom van diensten uit ecosystemen vereist dat zo'n systeem goed en volledig functioneert. Daarom zijn de structuur en de diversiteit van de systemen belangrijke onderdelen van het natuurlijk kapitaal. VBDO biedt inzicht in het integreren van natuurlijk kapitaal in financiële producten en diensten.

Living Wage:

VBDO bevordert dat er een leefbaar loon betaald wordt door de bedrijven in de portfolio's van financiële instellingen. Het is hard nodig om lonen in sectoren als de kleding, elektronica en voedingsmiddelen te verbeteren. Miljoenen werknemers in arme landen, vaak vrouwen, verdienen te weinig om van rond te komen. Zij en hun gezinnen ontsnappen dan niet aan de armoede- spiraal. Als bedrijven leefbare lonen gaan betalen, dan heeft dat een multiplier effect. Zo kunnen kinderen naar school en hoeven niet te werken.

Omgeving

VBDO voert haar missie uit in een landschap dat steeds meer beweegt richting een duurzame ontwikkeling.

Pensioenfondsen: De twaalfde editie van de VBDO Benchmark Pensioenfondsen laat zien dat de trend richting een groeiende verantwoorde beleggingsportefeuille ook in 2018 weer heeft doorgezet. Pensioenfondsen nemen steeds vaker milieu-, sociale en bestuurscriteria mee in hun beleggingsanalyse en zijn hier ook steeds transparanter over. De helft van de pensioenfondsen heeft echter nog geen doelstellingen op duurzaamheidsbeleid gesteld; duurzaam beleggen voor veel fondsen mede hierdoor nog te vrijblijvend. De trend dat pensioenfondsen op engagementtrajecten inzetten, is ook doorgezet; zij moedigen via engagementtrajecten beursgenoteerde bedrijven steeds meer aan om duurzaam te (blijven) ondernemen.

Er valt voor pensioenfondsen nog veel winst te behalen met het formuleren van duurzaamheidsdoelen en -beleid, transparantie daarover, en door samenwerking met vakbonden, ngo's en andere pensioenfondsen.

Uit ander VBDO-onderzoek blijkt dat slechts een beperkt aantal grote pensioenfondsen de SDG's onderdeel heeft gemaakt van het beleggingsbeleid. Capaciteit en kennis zullen op dit gebied moeten worden vergroot.

De Nederlandse pensioenfondsen, de Pensioenfederatie, maatschappelijke organisaties, vakbonden en overheid hebben op 20 december 2018 het Convenant Internationaal Maatschappelijk Verantwoord Beleggen Pensioenfondsen (IMVB-convenant Pensioenfondsen) ondertekend.

Verzekeraars: Uit VBDO's recentste (2017) Benchmark verantwoord beleggen voor verzekeraars, bleek dat het beleggingsbeleid van Nederlandse verzekeringsmaatschappijen duurzamer is geworden. Vooral de implementatie en transparantie van het duurzaam beleggingsbeleid zijn verbeterd. De meeste verzekeraars formuleerden echter geen

duurzaamheidsdoelen. VBDO zet zich ervoor in dat het duurzaam beleggingsbeleid prominenter op de bestuursagenda komt en beter ingebed wordt in de langetermijnbeleggingsstrategie. Daarnaast is het belangrijk dat verzekeraars voor hun vermogensbeheerder duurzame doelen opstellen, zodat ook deze branche duurzamer wordt.

De VBDO vindt het belangrijk dat verzekeraars aandacht besteden aan de door de VN opgestelde Sustainable Development Goals. Door SDG's te benoemen en daarop beleggingsdoelen aan te passen, kunnen verzekeringsmaatschappijen nieuwe kansen creëren en hun risicoprofielen verlagen.

In juli 2018 ondertekenen de verzekeringssector, maatschappelijke organisaties, vakbeweging en overheid het IMVO Convenant Verzekeringssector. Dit convenant voor internationaal maatschappelijk verantwoord ondernemen helpt om meer inzicht te krijgen in de internationale keten en zo problemen zoals mensenrechtenschendingen, milieuschade en dierenleed te voorkomen en aan te pakken.

Banken: Ook banken proberen oplossingen te bieden voor de grote uitdagingen van deze tijd, zoals klimaatverandering, grondstoffenschaarste en mensenrechtenproblematiek. Zo brengen sommige banken klimaatimpact in kaart, experimenteren anderen met circulaire economie en werken banken samen met overheid, vakbonden en ngo's om mensenrechtenschendingen te voorkomen. Er wordt uitvoering gegeven aan het bankenconvenant. Eind 2015 hebben twaalf banken het Klimaatstatement Banken ondertekend. Daarin beloven banken onder meer transparant te worden over de gevolgen van hun leningen en investeringen voor het klimaat. Er is vooralsnog geen goede methode om die klimaatimpact te kunnen inschatten. Een aantal banken werkt samen met andere financiële instellingen om die te ontwikkelen. Intussen nemen banken diverse initiatieven om klanten te helpen energie te besparen. ING presenteerde samen met andere banken het 'Terra' initiatief. Binnen Terra werken ING, BBVA, BNP Paribas, Société Générale en Standard Chartered aan het doel om hun kredietportefeuilles in

overeenstemming te brengen met de wereldwijde klimaatdoelen.

Het VN Environment Finance Initiative (UNEP FI) en 28 banken hebben eind november 2018 de Principles for Responsible Banking gelanceerd voor publieke consultatie. De principes zullen de rol en verantwoordelijkheden van de banksector bepalen bij het vormgeven van een duurzame toekomst. Door zich aan het nieuwe kader te houden, zullen banken hun activiteiten afstemmen op de doelstellingen van de SDG's en het klimaatakkoord van Parijs. De principes bieden het eerste wereldwijde raamwerk dat de integratie van duurzaamheid in alle bedrijfsgebieden van een bank begeleidt, van strategisch tot portefeuille- tot transactieniveau. Door de Principles for Responsible Banking te ondertekenen wanneer ze in september 2019 worden gelanceerd, zullen banken zich eraan verbinden publiekelijk aansprakelijk te worden gesteld voor hun aanzienlijke positieve en negatieve sociale, ecologische en economische impact.

Bedrijven: Maatschappelijk verantwoord ondernemen wordt in toenemende mate geïntegreerd in bedrijfsstrategieën. VBDO spreekt al bijna 25 jaar met bedrijven in Nederland over verschillende duurzaamheidsthema's. Prioriteitsthema's in 2018 waren: leefbaar loon, natuurlijk kapitaal en de Sustainable Development Goals. Daarnaast wees de vierde editie van de Tax Transparency Benchmark uit dat bedrijven opnieuw transparanter zijn geworden over hun belastingbeleid. Het aantal onderzochte bedrijven dat een tax policy communiceert is gestegen van 11 procent in 2011 naar 78 procent in 2018.

Samenwerking

Door samenwerking versterkt de VBDO haar impact voor een duurzame wereld. In 2018 heeft de VBDO haar samenwerkingsverbanden verder versterkt met partners die de expertise van de VBDO aanvullen en versterken.

- De VBDO kan haar kennis van duurzaam beleggen inzetten in het meerjarige strategische partnerschap Shared Resources, Joint Solutions dat IUCN NL en

WNF met het Ministerie van Buitenlandse Zaken zijn aangegaan.

- De VBDO heeft als partner in de internationale coalitie van de Corporate Human Rights Benchmark in 2018 de tweede versie van de benchmark gepubliceerd.
- In 2018 lanceerde de VBDO samen met de Natural Capital Coalition en de Natural Capital Finance Alliance: 'Connecting Finance and Natural Capital: A Supplement to the Natural Capital Protocol' in Hong Kong. De leidraad biedt richtlijnen voor de integratie van natuurlijk kapitaal in activa en portefeuilles.
- Ook heeft VBDO een samenwerkingsverband met ICCO, PwC en CNV onder de titel 'HUMAN'. Het doel van HUMAN is de toepassing van de 'UN Guiding Principles on Business & Human Rights' te bevorderen en investeerders en bedrijven bijeen te brengen.

Lees in hoofdstuk 4 meer over de activiteiten die we met bovenstaande partijen ontplooiën.

Leden

In 2018 heeft VBDO acht nieuwe institutionele leden mogen verwelkomen. Eind 2018 had de vereniging 76 institutionele leden en 427 particuliere leden. In bijlage 1 staat een totaaloverzicht van de institutionele leden. De communicatie met bestaande en nieuwe leden is belangrijk. VBDO inventariseert steeds de wensen en belangen van de leden om de waarde van het lidmaatschap goede inhoud te geven.

Woord van dank

Rest mij om mijn hartelijke dank uit te spreken aan alle leden, teamleden en vrijwilligers voor alle inzet en de mooie resultaten die we samen behaald hebben.

Met vriendelijke groeten,

Angélique Laskewitz
Algemeen directeur VBDO

2. Verslag van het bestuur

Jaap van Dam
Bestuursvoorzitter

2018 was een succesvol jaar voor de VBDO, waarop het bestuur met volle tevredenheid terugkijkt. De positieve lijn, inclusief positieve financiële resultaten, is volgens het strategisch plan voortgezet.

Er zijn, volgens doelstelling, meer inkomsten gerealiseerd door hogere projectfinanciering en ontvangst van meer contributiegelden. Voldoende financiële armslag was ondersteunend aan de VBDO om zich goed te kunnen focussen op haar missie om de kapitaalmarkt te verduurzamen.

Conform de statuten van de VBDO leggen wij als bestuur onze leden hierbij het VBDO Jaarverslag over 2018 ter goedkeuring voor.

Strategie

Op basis van een evaluatie van de strategie is in 2017 het strategisch plan 2018-2021 vastgesteld. In 2018 is onder andere aan de hand van een nulmeting onderzocht waar de VBDO staat met betrekking tot de strategische doelen. Behoud van positie en verdere vergroting van impact bij de doelgroepen, is de inzet en uitkomst geweest in 2018.

Het aantal institutionele leden van de VBDO is wederom toegenomen. De organisatie verhoogt hiermee haar strategische en financiële slagkracht. In 2018 heeft de VBDO haar impact verder kunnen vergroten door meer nadruk te leggen op het uitdragen van haar onderzoekresultaten, tijdens eigen, grote evenementen en via de (social) media. De VBDO heeft opnieuw vernieuwende thema's onder de aandacht gebracht bij de verschillende doelgroepen.

Het bestuur is content met deze ontwikkelingen, alsmede met de verhoogde interne efficiëntie en de gemotiveerde medewerkers.

Bestuur

Het bestuur kwam in 2018 vier keer bij elkaar. De vergaderingen werden in overleg met de bestuursvoorzitter voorbereid door de directie. Aan de orde kwamen onder meer de strategie, het beleidsplan en de financiële stand van zaken. Voor de samenstelling van het bestuur verwijzen we naar hoofdstuk 3. In dat hoofdstuk vindt u ook de samenstelling van het team, inclusief de directie (Angélique Laskewitz).

Reserve

De algemene reserve is gegroeid. Het bestuur heeft als beleid een algemene reserve aan te houden ter grootte van maximaal zes maanden van de jaarlijkse begrote structurele lasten. Uitgaande van de structurele lasten in 2018 - dit zijn de personeels- en huisvestingskosten - ligt de gewenste omvang van de algemene reserve op ca. € 340.000,-. De VBDO streeft ernaar de reserve tot dit bedrag te laten groeien binnen een termijn van vijf jaar.

Financiële resultaten

Het bestuur is zeer verheugd met het positieve financiële resultaat dat behaald is in 2018. Het behaalde resultaat komt uit op een bedrag van € 75.135,-.

Risicoanalyse en beheersing

De VBDO heeft doelen gesteld gebaseerd op de analyse van mogelijke risico's en de impact van onvoorziene gebeurtenissen. Om de algemene reserve verder aan te vullen en om de continuïteit van de organisatie te waarborgen, is er in 2018 volgens doelstelling – en met succes – ruim aandacht geweest voor de verdere uitbreiding van meerjarige partnerships en van het aantal institutionele leden. Over de beleggingen van de VBDO wordt uitleg gegeven in de Verschillenanalyse (pagina 26).

Toekomstverwachting

In 2019 zal de VBDO zich verder richten op het verhogen van haar impact om duurzaam beleggen mainstream te maken. Om de strategische focus te behouden en impact te maken, is samenwerking onmisbaar. Daarom zal de VBDO zich blijven inzetten om met partners binnen en buiten de financiële sector meerjarige partnerships aan te gaan. Ook een verdere uitbreiding van het aantal institutionele leden is belangrijk. Voor een overzicht van de begroting 2019 wordt verwezen naar pagina 34 van dit jaarverslag.

De VBDO heeft er alle vertrouwen in dat zij slaagt in haar ambitie om de komende jaren het buffervermogen aan haar interne normering te laten voldoen. Voldoende financiële slagkracht maakt ook dat de VBDO verder kan investeren in haar medewerkers door het bieden van carrièreperspectief en kennisontwikkelingskansen.

De vooruitzichten voor 2019 zijn goed en het bestuur kijkt er met veel vertrouwen naar uit dat de impact van de VBDO zal blijven groeien in de toekomst.

Namens het bestuur bedank ik voor het aan ons geschonken vertrouwen.

Jaap van Dam
Bestuursvoorzitter

3. De Vereniging van Beleggers voor Duurzame Ontwikkeling

De VBDO is de enige vereniging van aandeelhouders en beleggers in Nederland die zich specifiek richt op duurzaamheid, met als doel om de belangen te behartigen van de institutionele en particuliere leden die willen bijdragen aan de duurzame ontwikkeling van de kapitaalmarkt.

De ideale samenleving is volgens de VBDO een duurzame samenleving die voorziet in de behoefte van iedereen. Zowel nu als in de toekomst. Een evenwichtige verdeling van aandacht voor sociale, ecologische en economische waarden is een voorwaarde voor een duurzame samenleving.

Geldstromen bepalen in belangrijke mate de vorming van een duurzame samenleving. Daarom richt de VBDO zich op het verduurzamen van de kapitaalmarkt. De kapitaalmarkt bestaat voor de VBDO uit meerdere partijen. Aan de ene kant zijn er de beleggers, zowel institutioneel als particulier. Aan de andere kant zijn er de ondernemingen waarin wordt belegd. De focus ligt daarbij op Nederland in een internationale, voornamelijk Europese context.

Unieke positie

De VBDO treedt op in het maatschappelijk debat over duurzaamheid. Omdat de VBDO voornamelijk aandeelhouders vertegenwoordigt, voert zij dit debat met beursgenoteerde ondernemingen en institutionele beleggers, zoals pensioenfondsen, verzekeraars en banken. VBDO's leden bestaan uit een mengeling van verschillende institutionele en particuliere leden. De institutionele leden bestaan uit financiële organisaties, adviseurs, dataproviders en maatschappelijke organisaties. De VBDO heeft als multi-stakeholder-organisatie een unieke positie en vervult vaak een bemiddelende rol tussen de verschillende groepen.

VBDO's activiteiten

VBDO stimuleert financiële instellingen en beursgenoteerde ondernemingen om meer en beter te presteren op het gebied van duurzaam beleggen als ook om hun eigen bedrijfsvoering te verduurzamen. VBDO doet dit door onderzoeken en benchmarks uit te voeren. Dit doet zij ook door seminars en conferenties te organiseren gericht op kennisdeling en op het versterken van netwerken op het gebied van duurzaam beleggen en ondernemen. Ook stelt de vereniging ieder jaar vragen op aandeelhoudersvergaderingen over specifieke duurzame thema's. Engagement is een belangrijk instrument voor de VBDO om bij te dragen aan de verduurzaming van de kapitaalmarkt. Ten slotte biedt de VBDO oplossingen, lessons learned en best practices aan.

Governance

De verantwoordelijkheid voor de uitvoering van de dagelijkse werkzaamheden en de aansturing van de medewerkers ligt bij de directeur, die aan het bestuur de verantwoording aflegt. Het bestuur heeft voornamelijk een toezichthoudende functie en bestuurt op afstand. Op basis van de door de Algemene Ledenvergadering vastgestelde visie, missie en strategie stelt het bestuur het jaarplan en de daaraan gekoppelde begroting vast. De begroting wordt ter kennisgeving voorgelegd aan de Algemene Ledenvergadering.

Het bestuur van de VBDO bestaat uit minimaal drie en maximaal zeven personen, die door de algemene vergadering worden benoemd. Een bestuurslid treedt uiterlijk vier jaar na zijn (her)benoeming af, volgens het vastgestelde rooster van aftreden. Een aftredend bestuurslid is slechts eenmaal herkiesbaar. De vergoedingen van het bestuur worden alleen gegeven op basis van gemaakte onkosten. Het bestuur stelt het rooster van aftreden vast.

Inspraak van leden

De VBDO heeft institutionele en particuliere leden. De leden zijn geïnteresseerd of werkzaam in het veld van duurzaam beleggen en/of duurzaam ondernemen. De vereniging organiseert ieder kwartaal een platformoverleg voor de institutionele beleggers. Nieuwe initiatieven en samenwerkingsverbanden worden besproken. Kennis en ervaring op het terrein van duurzaam beleggen worden uitgewisseld. Tijdens de jaarlijkse Algemene Ledenvergadering kunnen alle leden van de VBDO vragen stellen en invloed uitoefenen binnen de vereniging.

Internationale netwerken

De VBDO is aangesloten bij een aantal internationale netwerken. Hierdoor draagt VBDO bij aan de verspreiding van kennis en expertise over duurzaam beleggen en duurzaam ondernemen.

- Eurosif is de Europese organisatie van Sustainable Investment Fora (SIF's) waar VBDO deel van uitmaakt en heeft als doel de duurzaamheid van Europese financiële markten te bevorderen. De VBDO maakt deel uit van het Eurosif bestuur.
- De Global Sustainable Investment Alliance (GSIA) is een wereldwijd samenwerkingsverband voor duurzaam beleggen. GSIA brengt regelmatig een rapport uit over trends binnen de duurzame beleggingsmarkt: het Global Sustainable Investment Review.
- ERIN (European Responsible Investment Network) is het netwerk van Europese NGO's die verantwoord beleggen willen bespoedigen. VBDO is onderdeel van de stuurgroep van ERIN en werkgroep op gebied van mensenrechten.

Media en communicatie

De in 2018 uitgevoerde cross-mediale communicatiestrategie heeft vruchten afgeworpen. In 2018 is VBDO gemiddeld enkele keren per maand in landelijke media verschenen. Ook besteedden tientallen (vak)media digitaal aandacht aan VBDO's nieuws. Daarnaast zijn de nieuwsberichten tienduizenden keren bekeken op VBDO's website en social media, met name via LinkedIn en Twitter. In 2018 kreeg VBDO er honderden volgers bij op deze social media.

De media-aandacht heeft er mede toe geleid dat de VBDO-rapporten in totaal ruim duizend keer zijn gedownload van de nieuwe website. De geheel nieuw gebouwde website heeft een nieuwe en heldere structuur, is overzichtelijk en daardoor is de gebruiksvriendelijkheid verhoogd.

Er is in 2018 uitvoering gegeven aan de verplichtingen in de Algemene verordening gegevensbescherming (AVG).

Het VBDO-team

Angélique Laskewitz
Executive Director

Jacqueline Duiker
Senior Projectmanager
Responsible Investment

Fatima Achouitar
Manager Finance
and Operations

Hester Holtland
Projectmanager Sustainability
and Responsible Investment

Vicky van Heck
Programma Manager
Sustainability & Responsible
Investment

Stijn Eekhof
Assistant Projectmanager
Responsible Investment

Dee Timmermans
Manager PR &
Communications

Rudy Verstappen
Senior Projectmanager
Responsible Investment

Xander Urbach
Projectmanager Sustainability
and Responsible Investment

Jan van Zijtveld
Manager Finance
and Operations

Lucienne de Bakker
Projectmanager Responsible
Investment

Het VBDO-bestuur

BESTUURSVOORZITTER J.K.H. Van Dam

Datum van benoeming : 15 mei 2017
 Einde termijn : 2021 (eerste termijn)
 Werkzaam als : Principal Director Investment Strategy, PGGM

PENNINGMEESTER A. Jansen

Datum van benoeming : 6 oktober 2016
 Einde termijn : 2020 (eerste termijn)
 Werkzaam als : CFO, Dasym Investment Strategies

Relevante nevenfuncties

- Bestuurslid/penningmeester Club of Rome - Dutch Association
- Bestuurslid/penningmeester KWS Fonds

BESTUURSLID K.E.H. Maas

Datum van benoeming : 22 april 2015
 Einde termijn : 2019 (eerste termijn)
 Werkzaam als : Professor of Accounting & Sustainability, Open Universiteit / Academic Director Impact Centre Erasmus, Erasmus Universiteit

Relevante nevenfuncties

- Lid Sustainable Finance Lab
- Lid Sustainable PensionInvestment Lab
- Lid Evaluatie Expert Panel FMO
- Lid Bestuur International Association for Business and Society
- Lid Bestuur Sustainability and Environmental Management Accounting Network
- Lid RvA Social Impact Ventures NL

BESTUURSLID H. Van Eeghen

Datum van benoeming : 22 april 2015
 Einde termijn : 2019 (eerste termijn)
 Werkzaam als : CEO, Synergos

Relevante nevenfuncties

- Bestuur twee fondsen
- Bestuur Peace Jam Europe
- Adviseur WhyDonate
- Adviseur Opportunity Internation

BESTUURSLID R.L.M. Kooloos

Datum van benoeming : 17 april 2012.
 Einde termijn : 2020 (tweede termijn)
 Werkzaam als : Director Sustainable Banking ABN AMRO Bank N.V.

Relevante nevenfuncties

- Bestuurslid Koninklijke Nederlandse Golf Federatie
- Bestuurslid STAK Ampyx power
- StartGreen Consumer fund: lid RvC
- Global Compact Netherlands: Bestuurslid
- Green Business Club Zuidas: lid Raad van Toezicht
- Bestuurslid OneWorld

BESTUURSLID G.P.M.J. Roest

Datum van benoeming : 15 mei 2017
 Einde termijn : 2021 (eerste termijn)
 Werkzaam als : Pensioenbestuurder, FNV

Relevante nevenfuncties

- Niet-uitvoerend bestuurder APF Unilever
- Bestuurslid PMT

4. Activiteiten VBDO

De missie van de VBDO is het verduurzamen van de kapitaalmarkt. Daarvoor gebruikt zij drie soorten instrumenten: Engagement, Benchmarks en Thought Leadership.

- *Engagement*

VBDO stelt vragen aan bedrijven op aandeelhoudersvergaderingen en gaat met organisaties de dialoog aan om de verankering van duurzaamheid in de bedrijfsvoering te stimuleren.

- *Benchmarks*

Deze vergelijkende onderzoeken worden gedaan in verschillende sectoren. Zij dienen om prestaties op gebied van duurzaamheid transparant te maken en te verbeteren. Zo wordt de race naar de top gestimuleerd.

- *Thought Leadership*

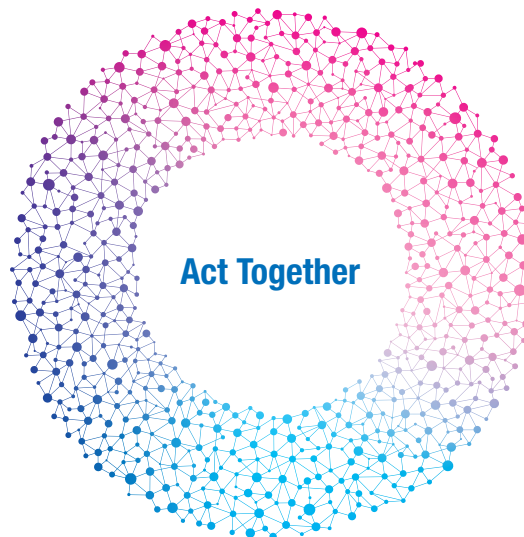
Middels onder meer seminars en Ronde Tafels werkt VBDO aan kennisoverdracht op het gebied van duurzame ontwikkeling.

Engagement

Bezoeken AVA's

De VBDO analyseerde in 2018 hoe de 35 grootste Nederlandse beursgenoteerde bedrijven presteren op drie duurzaamheid thema's: Sustainable Development Goals (SDG's); natuurlijk kapitaal (het geheel van producten en diensten die de natuur levert) en leefbaar loon (een salaris waarmee werknemers en hun gezin in hun basisbehoeften kunnen voorzien).

Door vragen te stellen tijdens de Algemene Vergadering van Aandeelhouders (AVA) en door engagement-gesprekken te voeren met de bedrijven wil VBDO de duurzaamheidsprestaties vergroten. De VBDO meet gedurende drie jaar de voortgang van de bedrijven op de drie prioriteitsthema's.

Publicatie: Act Together

Als verslag van het AVA-seizoen werd het rapport: 'Sustainability Performance of Dutch Stock-listed Companies 2018: Act Together' gepresenteerd. Het rapport vermeldt dat 27 toezeggingen die in 2017 gedaan zijn aan VBDO tijdens een AVA, opgevolgd zijn door de betreffende bedrijven. Bedrijven hebben vooruitgang geboekt op de thema's. Wel adviseert de VBDO dat bedrijven een uitgebreid beeld van alle drie de thema's ontwikkelen, met de SDG's als een leidend kader. Een aantal resultaten uitgelicht: 26 bedrijven ondernemen concrete acties om de SDG's te behalen, vorig jaar waren dit er nog zestien. Wat betreft natuurlijk kapitaal: bedrijven ontwikkelen concrete initiatieven om hun voetafdruk tot een minimum te herleiden, zoals het opruimen van de plasticsoep of het omarmen van circulaire principes. En acht bedrijven hebben een toezegging gedaan om een leefbaar loon te betalen, dit waren in 2016 nog maar drie bedrijven.

AVA Engagement Seminar

VBDO organiseerde op 27 juni het eerste AVA Engagement Seminar, voor bedrijven en beleggers. Het event vond plaats bij BNP Paribas in Amsterdam. Bij het seminar waren zeventig genodigden aanwezig van bedrijven waar VBDO engagement mee voert, financiële instellingen en thema-experts. Er werden good practices van KPN op natuurlijk kapitaal en Signify op leefbaar loon gepresenteerd en VBDO presenteerde de resultaten van het AVA seizoen 2018.

Tijdens het AVA Engagement Seminar werd VBDO's publicatie 'Act Together' door Angélique Laskewitz uitgereikt aan Robert van Kerkhoff van BNP Paribas Securities Services.

Shared Resources, Joint Solutions

De VBDO is een partner in het strategisch partnerschap 'Shared Resources, Joint Solutions' dat IUCN NL en WNF met het Ministerie van Buitenlandse Zaken zijn aangegaan. Dit partnerschap loopt van 2016-2020. Het heeft als doel om kwetsbare ecoregio's wereldwijd te beschermen en te behouden door capaciteitsopbouw van maatschappelijke organisaties en multi-stakeholder partnerschappen. De rol van de VBDO in dit partnerschap is om de betrokkenheid van de private sector (bedrijven en financiële instellingen) in dit programma te verhogen. Dit gebeurt zowel vanuit Nederland als in de lokale landen zelf. De VBDO is concreet betrokken bij de problemen met ontbossing door veeteelt in Paraguay en de milieugevolgen van mijnbouw op de Filipijnen.

Activiteiten in dit kader:

- Sustainable Finance workshop aan ngo's uit tien verschillende landen over engagement met de financiële sector;
- twee investeerders voeren engagement met een bedrijf op de Filipijnen en Indonesië om misstanden op het gebied van mijnbouw en palmolie aan te pakken;
- workshop voor Filipijnse banken op het gebied van environmental risk management;
- ontwikkeling van een 'Sustainable banking benchmark' voor banken in Paraguay;
- masterclass voor Nederlandse investeerders over het stellen van criteria op het gebied van verantwoorde mijnbouw;
- diverse onderzoeken naar financiële stromen van internationale financiële organisaties naar bedrijven in betreffende landen;
- gesprekken met Nederlandse financiële instellingen die actief zijn in deze gebieden om hun positieve invloed te vergroten en negatieve impact te verkleinen (engagement);
- onderzoek naar opstarten van een SIF (Sustainable Investment Forum) in een ontwikkelingsland.

Het project heeft al het volgende opgeleverd:

- twee investeerders voeren engagement met een bedrijf op de Filipijnen en Indonesië om misstanden op mijnbouw en palmolie aan te pakken;
- een groep van lokale maatschappelijke organisaties werkt samen met een Nederlandse bank om data beschikbaar te maken en te gebruiken als monitoringsinstrument op illegale ontbossing;
- financiële instellingen in Nederland zijn bekend met de problemen rondom ontbossing door veeteelt in Paraguay en rondom mijnbouw op de Filipijnen (bewustwording);
- twee lokale maatschappelijke organisaties op de Filipijnen zijn een dialoog aangegaan met een mijnbouwbedrijf na training van de VBDO.

Engagement voor derden

De VBDO voert op verzoek engagement uit voor derden en heeft in 2018 engagement voor een vermogensbeheerder uitgevoerd op verschillende ESG-thema's.

Benchmarks

Benchmark pensioenfondsen

De 'VBDO Benchmark verantwoord beleggen door pensioenfondsen in Nederland 2018' werd gepresenteerd op 11 oktober op het jaarcongres van PensioenPro. Het is voor de twaalfde keer dat de VBDO deze benchmark onder de vijftig grootste pensioenfondsen heeft uitgevoerd. Voor de eerste keer in de historie van de Benchmark, is ABP hoger geëindigd dan PFZW (Pensioenfonds Zorg en Welzijn). De top drie bestaat uit: ABP, PFZW en een gedeelde derde plaats voor Bpfbouw en BPL Pensioen, het pensioenfonds voor de agrarische sector. Deze vier fondsen zijn de eerste fondsen die de hoogst haalbare score van vijf sterren hebben behaald. 'ABP is erg blij met de waardering. We zien het als stimulans om verder te werken.', reageerde ABP-bestuurslid José Meijer.

De tien best presterende pensioenfondsen op gebied van verantwoord beleggen stijgen boven de rest van de pensioenfondsen uit. De middenmoot stagneert en de helft van alle onderzochte fondsen stelt geen lange-termijndoelen. Behalve het uitvoeren van de benchmark, heeft de VBDO in goede dialoog met de pensioenfondsen mogelijkheden tot verbetering besproken. De VBDO onderstreept dat het cruciaal en urgent is dat duurzaamheidscriteria worden geïntegreerd in elke investeringsbeslissing. Daarnaast gaan duurzame investeringen vaak samen met een goed rendement. Pensioenfondsbestuurders zijn hier nog te weinig van doordrongen. Het is hard nodig dat pensioenfondsen duidelijke richtlijnen stellen aan vermogensbeheerders en hierover met hen in gesprek gaan.

Diane Griffioen, hoofd beleggingsbeleid van ABP, neemt de Award Verantwoord beleggen voor pensioenfondsen in ontvangst uit handen van Angélique Laskewitz. (Foto Bastiaan Heus).

Tax Transparency Benchmark

Nederlandse beursgenoteerde bedrijven zijn in 2018 opnieuw transparanter geworden over hun belastingbeleid. De vierde editie van de Tax Transparency Benchmark die door VBDO samen werd uitgevoerd met PwC Nederland wees uit dat de geanalyseerde bedrijven 39 procent van de maximale score behaalden. Dit was in 2017 nog 36 procent. Tijdens het eerste Tax Transparency Seminar bij ABP in Amsterdam werd bekendgemaakt dat Aegon als winnaar bovenaan de ranglijst stond, samen met AMG en Unilever.

Corporate Human Rights Benchmark

In november was VBDO, als samenwerkingspartner, bij de lancering van de Corporate Human Rights Benchmark in Londen. De wereld kreeg een wake-up call: 40 van de 101 grootste, landbouw- en kledingbedrijven, tonen niet aan dat ze respect voor de mensenrechten hebben, op papier of in de praktijk. Kinderarbeid komt nog teveel voor. Leefbaar loon wordt niet verzekerd. VBDO verspreidt deze zorgwekkende boodschap met als doel snel verandering in deze situatie te brengen.

Thought Leadership

Ronde Tafel Pensioenfondsen en klimaat

In januari organiseerde de VBDO de 'Ronde Tafel Klimaatverandering en uw pensioenfondsen'. Deze bijeenkomst voor pensioenfondsen vond plaats in Utrecht in samenwerking met BNP Securities Services en Actiam. In de bijeenkomst werd ingegaan op hoe pensioenfondsen een klimaatbeleid ontwikkelen. De focus lag op transitierisico en CO2. De conclusies uit het eerder uitgebrachte VBDO-onderzoek naar klimaatverandering en pensioenfondsen: 'Now is the time' werden besproken.

Masterclasses SDG's

De VBDO organiseerde drie masterclasses in 2017/2018 met als doel: het laten zien van investeringsmogelijkheden en uitdagingen van de beleggingsgemeenschap, met betrekking tot de implementatie van de SDG's. Dit, door inzichten en best practices te delen en de volgende stappen te bespreken die institutionele beleggers kunnen zetten op dit gebied.

De derde van de Masterclasses Sustainable Development Goals vond op 8 februari plaats bij FMO. Deze derde masterclass bood inzicht aan de honderd aanwezigen in de integratie van de SDG's in beleggingsactiviteiten, het behalen van SDG-resultaten en SDG-rapportage. Sprekers waren Magnus Billing (CEO Alecta Pensioenfondsen); Caterina Camerani (Manager sociale duurzaamheid AkzoNobel); Mark Didden (Manager Duurzaamheidsverslaggeving AkzoNobel) en Piet Klop (Senior Adviseur Verantwoord Beleggen PGGM).

Publicatie pensioenfondsen en SDG's

Slechts een beperkt aantal grote pensioenfondsen heeft de duurzame VN-doelen onderdeel gemaakt van het beleggingsbeleid. De meerderheid doet dat nog niet vanwege gebrek aan capaciteit en kennis. Ook onduidelijkheid over financiële consequenties en meetbaarheid van de voortgang spelen de fondsen parten. Dit bleek uit VBDO's onderzoek onder de grootste vijftig pensioenfondsen dat gepresenteerd werd op het Platformoverleg in november.

Van de 42 pensioenfondsen die meededen aan het onderzoek rapporteren zeven over SDG's. Hoewel veel fondsen zich al geruime tijd verdiepen in SDG's en nog geen concrete stappen hebben gezet, verwacht onderzoeker Jacqueline Duiker dat een stuk of tien dat binnen afzienbare tijd gaan doen. De VBDO vindt dat fondsen intensiever moeten samenwerken bij SDG-beleggen. Verder helpt het als fondsen transparant zijn over hun SDG-inspanningen. Daar kunnen andere fondsen van leren.

Vergelijking pensioenfondsen

De VBDO heeft in 2018 een aantal peer reviews voor pensioenfondsen uitgevoerd. Met behulp van een peer review ontwikkelt een fonds kennis over hoe vergelijkbare partijen in de sector presteren en wat in de organisatie zou kunnen verbeteren. Enkele ervaringen van fondsen met de peer reviews zijn op de website van de VBDO te vinden. Zo zegt Eric Huizing, VP Investments van Ahold Delhaize Pensioen: 'De VBDO heeft de peer review heel professioneel opgepakt. Er werd ons een behoorlijke spiegel voorgehouden; 'Met wie willen we ons vergelijken en op welke onderwerpen? Wat willen we bereiken?' De VBDO-ers hebben ons gestimuleerd: 'Leg de lat hoog!'. Ook maakten ze ons duidelijk hoe belangrijk het is om goed met je stakeholders rekening te houden en van ze te leren.

Publicatie dwangarbeid en pensioenfondsen

VBDO publiceerde, op 10 december, de 70e Mensenrechtendag, de studie 'Dutch Pension funds and forced labour – Speak up', tot stand gekomen in samenwerking met FNV. Slechts één pensioenfonds van de veertig respondenten geeft aan publiekelijk te rapporteren over dwangarbeid. De VBDO ziet als voorwaarde voor het uitbannen van dwangarbeid dat fondsen gaan samenwerken; onderling en met vakbonden en ngo's.

Ronde Tafel Mensenrechten: Sociale dialoog in de keten

In juni 2018 hebben VBDO, ICCO, CNV Internationaal en PwC een interactieve Ronde Tafel rond multi-stakeholder over sociale dialoog in toeleveringsketens gefaciliteerd. De coalitie, genaamd HUMAN, is gericht op ondersteuning van de Nederlandse zakelijke en financiële sector bij het vertalen van de ambities van de UN Guiding Principles voor Business & Human Rights in solide zakelijke praktijken. Meer dan 25 belanghebbenden (investeerders, bedrijven, maatschappelijke organisaties en overheidsinstellingen) waren aanwezig om hun ervaringen in het bedrijfsleven en mensenrechten in theorie en in de praktijk te bespreken en te delen.

Ronde Tafel Mensenrechten: Dwangarbeid

Op 4 oktober vond de tweede HUMAN Roundtable plaats, deze keer gericht op dwangarbeid in toeleveringsketens en hoe dit probleem aan te pakken. Uitkomsten waren dat gedwongen arbeid vaak gebeurt op zeer subtiele manieren en daarom moeilijk te traceren is tijdens due diligence. Open communicatie en acceptatie van gedwongen arbeidsrisico's is een fundamentele stap, die de publieke discussie stimuleert en andere bedrijven inspireert om dwangarbeidskwesties op te lossen. De deelnemers waren het erover eens dat 'out of the box' denken nodig is om innovatieve oplossingen te vinden, bijvoorbeeld door nieuwe technologieën te gebruiken.

Rudy Verstappen, Projectmanager bij de VBDO, presenteerde in Hong Kong de publicatie: 'Connecting Finance and Natural Capital: A Supplement to the Natural Capital Protocol'.

Natural Capital Protocol: Financial Sector Supplement

Eind april lanceerde de VBDO in Hong Kong samen met de Natural Capital Coalition en de Natural Capital Finance Alliance: 'Connecting Finance and Natural Capital: A Supplement to the Natural Capital Protocol'. De leidraad biedt richtlijnen voor de integratie van natuurlijk kapitaal in activa en portefeuilles. De Europese lancering vond plaats in Brussel, waar de VBDO deelnam aan een paneldiscussie over dit Financial Sector Supplement.

Natuurlijk kapitaal: Expedities en Whitepaper

De VBDO organiseerde twee 'Expedities Finance & Natural Capital'. Tijdens de expedities – gericht op de bouwsector en op agro-food – werd ingegaan op vragen als: 'Natuurlijk kapitaal in de agro-food sector, wat speelt er en welke invloed hebben bedrijven en financiële instellingen? Hoe gaan koplopers in de bouw om met teruglopende biodiversiteit en welke rol speelt een bank of investeerder daarbij?' Tijdens de expedities gingen vertegenwoordigers van het bedrijfsleven en de financiële sector in dialoog om een beter begrip van de risico's en kansen te krijgen en gemeenschappelijke uitdagingen te bespreken.

Het Whitepaper 'Value creation with Natural Capital, An expedition by finance and business' bundelt de resultaten en inzichten van de expedities. Voor de totstandkoming

van de Whitepaper en de Expedities hebben VBDO, CREM en NextGreen hun krachten gebundeld. Er is ook nauw samengewerkt met het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit.

Tanzania

VBDO organiseerde met IUCN een CEO Round Table als Kick Off voor de Tanzania Sustainable Finance Principles. Hiermee is samen met de financiële sector van Tanzania de eerste stap gezet om tot gemeenschappelijk gedragen Sustainable Finance Principles te komen. Presentaties van de Nederlandse ambassadeur ter plaatse, IUCN en VBDO leidden het onderwerp in. Een paneldiscussie met lokale organisaties gaf een beeld van verschillende initiatieven op het gebied van sustainable finance.

Sustainable Finance Workshop en e-learning

In het kader van het strategisch partnerschap 'Shared Resources, Joint Solutions' organiseerde de VBDO een trainingsmodule over de financiële sector voor maatschappelijke organisaties met als doel om financiële sector en maatschappelijke organisaties bij elkaar te brengen. In dit kader is in februari de online leeromgeving Green Academy gelanceerd, waarin een eerste e-learning is ontwikkeld over de basis van sustainable finance. De e-learning was een succes: Bij aanvang startten ongeveer 150 deelnemers uit 22 landen in Zuid-Amerika, Afrika en Azië.

Ook organiseerden de partijen uit het partnerschap (VBDO, WNF en IUCN-NL) van 9-13 april een geslaagde Sustainable Finance Workshop. Een bijzondere week, waarin natuurorganisaties en de financiële sector met elkaar om tafel zaten tegen ontbossing. De natuur-beschermers verdiepten zich in hoe financiële instellingen werken, wat hun drijfveren zijn en welke gemeenschappelijke belangen er zijn. Op de website van de VBDO is een video te vinden van deze Sustainable Finance Workshop.

Masterclass verantwoorde mijnbouw

VBDO en IUCN NL organiseerden in november een masterclass over verantwoorde mijnbouw en de rol van de financiële sector. Beleggers hebben de uitdagende taak om adequate criteria te definiëren die de milieuroisico's van mijnbouw verminderen. De nieuwste normen en criteria voor verantwoorde mijnbouwpraktijken werden toegelicht, met de nadruk op biodiversiteit en water. In de paneldiscussie werden het belang van engagement en transparantie benadrukt. VBDO was ook aanwezig bij de lancering van de Responsible Mining Index (RMI) die minister Kaag 4 juli lanceerde. De eerste editie van de ranglijst bevat dertig bedrijven die goed zijn voor ongeveer een kwart van de wereldproductie. VBDO deelt de mening van Kaag: 'Deze minimumstandaarden zijn het begin van systematische verandering in de sector.'

Masterclass Duurzaam beleggen verzekeraars

Op 30 oktober heeft de VBDO samen met het Verbond van Verzekeraars een Masterclass Duurzaam Beleggen georganiseerd, speciaal gericht op middelgrote en kleine verzekeraars. Doel van de Masterclass was om een beeld te schetsen van hoe je duurzaam beleggen kunt integreren in de organisatie en wat de belangrijkste ontwikkelingen zijn op het gebied van duurzaam beleggen. Aanleiding voor de Masterclass was het IMVO-convenant in de verzekeringssector. In de Masterclass werd ook aandacht besteed aan het vertalen van de afspraken in het IMVO-convenant naar de eigen praktijk. Verzekeraar a.s.r. heeft toegelicht hoe duurzaam beleggen bij a.s.r. wordt geïmplementeerd. De deelnemende verzekeraars hebben tijdens de Masterclass een eigen actieplan gemaakt.

5. VBDO en financiën

Balans per 31 december

(na resultaatbestemming)

	€	31/12/18 €	€	31/12/17 €
ACTIVA				
Immateriële vaste activa				
Software en licenties		6.008		18.005
Materiële vaste activa				
Inventaris en apparatuur		3.944		5.806
Financiële vaste activa				
Effecten		8.431		10.293
Vlottende activa				
Vorderingen				
Debiteuren	20.703		45.204	
Waarborgsom	905		905	
Vooruitbetaalde kosten en overlopende activa	8.940		15.607	
Totaal vorderingen	30.548		61.716	
Liquide middelen	345.230		96.716	
Totaal vlottende activa		375.778		158.432
TOTAAL ACTIVA		394.161		192.536
PASSIVA				
Eigen vermogen				
Algemene reserve	96.386		21.251	
Bestemmingsreserve Innovatiefonds	-		-	
		96.386		21.251
Kortlopende schulden en overlopende passiva				
Crediteuren	12.565		20.134	
Loonheffing en sociale premies	16.333		28.238	
Omzetbelasting	2.250		9.029	
Vooruitontvangen bedragen	230.790		68.103	
Nog te betalen kosten	35.837		45.781	
		297.775		171.285
TOTAAL PASSIVA		394.161		192.536

Staat van baten en lasten

	Werkelijk 2018		Begroot 2018		Werkelijk 2017	
	€	€	€	€	€	€
BATEN						
Contributies	410.717		403.000		341.350	
Bijdrage innovatiefonds	30.893		29.000		28.683	
Projectbaten	473.743		450.000		462.249	
Financiële baten en lasten -	1.921		1.000		1.278	
Diverse baten	1.212		1.000		1.931	
TOTAAL BATEN	914.644		884.000		835.491	
LASTEN						
Personeel	642.240		647.000		609.374	
Reis- en verblijf	10.651		10.000		12.355	
Communicatie	15.541		30.000		18.495	
Huisvesting	36.372		37.000		37.478	
Algemeen	55.100		55.000		59.248	
Afschrijvingen	15.960		15.000		11.387	
Projectkosten	63.645		35.000		44.145	
Bijzondere lasten	-		-		-	
TOTAAL LASTEN	839.509		829.000		792.482	
RESULTAAT	75.135		55.000		43.009	
RESULTAAT BESTEMMING						
Toegevoegd aan:						
Algemene reserve	75.135		55.000		43.009	
Bestemmingsreserve	-		-		-	
TOTAAL RESULTAAT- BESTEMMING	75.135		55.000		43.009	

Kasstroomoverzicht

	€	2018 €	€	2017 €
Liquide middelen begin boekjaar		96.716		65.275
Liquide middelen einde boekjaar		345.230		96.716
TOENAME				
LIQUIDE MIDDELEN		<u>248.514</u>		<u>31.441</u>
Kasstroom uit operationele activiteiten:				
Resultaat	75.135		43.009	
Afschrijvingen	15.960		11.387	
		91.095		54.396
Veranderingen in werkkapitaal:				
Toename c.q.				
afname vorderingen en voorraad	31.168		3.306	
Toename c.q. afname schulden	126.490		- 21.394	
		157.658		- 18.088
		248.753		36.308
Kasstroom uit investeringsactiviteiten:				
Investerings in				
immateriële vaste activa	-		-	
Investerings in				
materiële vaste activa	- 2.102		3.442	
Desinvesteringen in				
materiële vaste activa	-		-	
Investerings in				
financiële vaste activa	1.863		1.425	
		- 239		4.867
TOENAME		<u>248.514</u>		<u>31.441</u>

Grondslagen van waardering en resultaatbepaling

De jaarrekening is opgesteld conform de richtlijn jaarverslaggeving van "Kleine rechtspersonen afdeling C 1 organisaties zonder winststreven"

Grondslagen van waardering

Immateriële en Materiële vaste activa

De immateriële vaste activa zijn opgenomen tegen historische aanschafwaarde. De afschrijvingstermijn is 5 jaar.

De materiële vaste activa zijn gewaardeerd tegen historische aanschaffingsprijs. Het gehanteerde afschrijvingspercentage bedraagt 20% voor inventaris, automatiseringsapparatuur wordt afgeschreven in 3 jaar, derhalve 33,33%. Alle inventaris wordt afgeschreven tot nihil. In het jaar 2018 is voor € 2.102 aan nieuwe bedrijfsmiddelen geïnvesteerd. Bedragen boven de € 450 worden geactiveerd.

Financiële vaste activa

Effecten zijn gewaardeerd tegen marktwaarde op balansdatum.

Onderhanden werk

Het onderhanden werk wordt gewaardeerd tegen de daaraan bestede kosten, zoals werk door derden etc. en de werkelijk bestede uren van het eigen personeel tegen vaste interne tarieven. Verminderd met een eventuele voorziening voor voorzienbare verliezen en in rekening gebrachte (deel-)facturen. Zodra een betrouwbare schatting kan worden gemaakt van het resultaat van het onderhanden werk, worden de opbrengsten en lasten in de winst en verliesrekening verwerkt naar rato van de voortgang van het stadium van voltooiing van het project. (Percentage of Completion). Het stadium van voltooiing van het onderhanden werk wordt bepaald op basis van het percentage van de gemaakte kosten ten opzichte van de meest recente inschatting van de in totaal verwachte kosten.

Overige activa en passiva

De vorderingen, liquide middelen, voorziening, schulden en overlopende activa en passiva worden opgenomen tegen nominale waarde; Waardering van vorderingen geschiedt eventueel onder aftrek van een voorziening wegens oninbaarheid, gebaseerd op een individuele beoordeling van de vorderingen.

Grondslagen van resultaatbepaling

Projecten

De kosten van de in deze jaarrekening opgenomen projecten bestaan uit toegerekende directe lasten, overhead en personele lasten. De allocatie van de overhead en personele lasten is berekend op basis van de werkelijk gemaakte uren zoals verantwoord in het urenregistratiesysteem van de VBDO. Op meerjarige projecten wordt - in overleg met de opdrachtgever - jaarlijks het projectresultaat bepaald en aan de opdrachtgever in rekening gebracht.

Bepaling resultaat

De kosten van de in deze jaarrekening opgenomen projecten bestaan uit toegerekende directe lasten, overhead en personele lasten. De allocatie van de overhead en personele lasten is berekend op basis van de werkelijk gemaakte uren zoals verantwoord in het urenregistratiesysteem van de VBDO. Op meerjarige projecten wordt - in overleg met de opdrachtgever - jaarlijks het projectresultaat bepaald en aan de opdrachtgever in rekening gebracht.

Continuïteit

Het overschot op de staat van baten en lasten over 2018 bedraagt € 75.135,-, de reserves belopen per 31 december 2018 € 96.386 positief. De jaarrekening is opgesteld op basis van de continuïteitsveronderstelling.

Verschillenanalyse

BALANS

In 2018 is ten laste van de post materiele vaste activa in totaal € 2.102 geïnvesteerd voor de vervanging van laptops en de aanschaf van overige computerapparatuur.

De aandelen, die wij aanhouden voor het uitoefenen van stemrecht op de AVA's, zijn in het verslagjaar in waarde afgenomen tot een bedrag van € 8.431. Deze afname heeft te maken met het koersverlies van de effecten.

De post debiteuren is in 2018 verder afgenomen tot een bedrag van € 20.703. Er is in het verslagjaar geen voorziening getroffen voor oninbare vorderingen.

De liquide middelen namen met circa € 248.000 toe tot een totaalbedrag van € 345.230.

Voor de bestemmingsreserve innovatiefonds is in 2018 van zowel institutionele leden als particuliere leden een totale bedrage van € 30.893,- ontvangen. Met deze bijdrage heeft de VBDO een aantal nieuwe en innovatieve projecten gefinancierd, waarvoor geen financiering kon worden verkregen. Voor een overzicht van deze projecten en het verloop van de bestemmingsreserve in het boekjaar wordt verwezen naar de toelichting op de balans op pagina 29 van dit jaarverslag.

De kortlopende schulden en overlopende activa zijn in 2018 met circa € 41.000 afgenomen als gevolg van een afname van de post crediteuren en de afname van de post nog te betalen kosten circa € 15.000.

STAAT VAN BATEN EN LASTEN

Evenals voorgaand jaar heeft de groei van de institutionele leden zich ook in 2018 voortgezet. Hierdoor stegen deze contributies met ruim 17% tot een bedrag van € 410.717. Ook de bijdrage aan de bestemmingsfonds innovatiefonds is met ca. 8% gestegen naar € 30.893.

De externe projectfinanciering steeg met circa 6% ten opzichte van de begroting van 2018 en kwam daarmee uit op een totaalbedrag van € 473.743.

Eind 2018 waren een drietal projecten nog niet afgerond en deze vertegenwoordigen een opbrengstwaarde van € 31.178 welke in 2019 zal worden gerealiseerd. De externe kosten van de uitgevoerde projecten stegen in 2018 met € 19.500 en kwamen uit op een bedrag van € 63.645. De stijging is te wijten aan de externe inhuur op een van de projecten.

Ten opzichte van de realisatie 2017 stegen de totale baten (contributies, projectbaten en overige baten) in het verslagjaar met circa 9% naar een totaalbedrag van € 914.644.

De post personeelskosten steeg in het verslagjaar ten opzichte van de realisatie 2017 met 6%. Deze stijging wordt vooral veroorzaakt door een toename van de post pensioenen. Het percentage aan projecten doorberekende personeelskosten steeg in 2018 naar 85% en kwam daarmee uit op een bedrag van € 387.754.

De uitgaven voor de post communicatie daalden in 2018 met circa 50% ten opzichte van de begroting. Deze afname werd veroorzaakt door de minder hoge kosten voor de nieuwe ontworpen website.

Ten opzichte van de realisatie 2017 stegen de totale lasten in het verslagjaar met circa 6% naar een totaalbedrag van € 839.509.

Toelichting op de balans (activa)

	AVA-TOOL €	ECORGANIZER €	TOTAAL €
IMMATERIËLE VASTE ACTIVA			
Stand per aanvang boekjaar			
Aanschafwaarde	16.658	20.019	36.677
Cumulatieve afschrijving	- 8.666	- 10.006	- 18.672
Boekwaarde aanvang boekjaar	7.992	10.013	18.005
Mutaties in het boekjaar			
Investeringen	-	-	-
Desinvesteringen	-	-	-
Afschrijvingen	- 7.992	- 4.004	- 11.996
Totaal mutaties in het jaar	- 7.992	- 4.004	- 11.996
Stand per ultimo boekjaar			
Aanschafwaarde	16.658	20.019	36.677
Cumulatieve afschrijving	- 16.658	- 14.011	- 30.669
Boekwaarde einde boekjaar	-	6.008	6.008

	INVENTARIS €	APPARATUUR €	TOTAAL €
MATERIËLE VASTE ACTIVA			
Stand per aanvang boekjaar			
Aanschafwaarde	8.579	40.020	48.599
Cumulatieve afschrijving	- 7.906	- 34.887	- 42.793
Boekwaarde aanvang boekjaar	673	5.133	5.806
Mutaties in het boekjaar			
Investeringen	-	2.102	2.102
Desinvesteringen	-	-	-
Afschrijvingen	- 315	- 3.649	- 3.964
Totaal mutaties in het jaar	- 315	- 1.547	- 1.862
Stand per ultimo boekjaar			
Aanschafwaarde	8.579	42.122	50.701
Cumulatieve afschrijving	- 8.221	- 38.536	- 46.757
Stand einde boekjaar	358	3.586	3.944

Toelichting op de balans (activa)

	31-12-2018 €	31-12-2017 €
FINANCIËLE VASTE ACTIVA		
Effecten		
Effectenrekening Rabobank	8.431	10.184
Triodos Sustainable Mixed Fund	-	109
Binck Bank	-	-
ASN Duurzaam Mixfonds	-	-
	<u>8.431</u>	<u>10.293</u>
VLOTTENDE ACTIVA		
Debiteuren		
Uitstaande vorderingen	20.703	45.204
Af: voorziening oninbaar	-	-
	<u>20.703</u>	<u>45.204</u>
Waarborgsom		
TNT depot bedrag	<u>905</u>	<u>905</u>
Vooruitbetaalde kosten en overlopende activa		
Nog te ontvangen interest	83	203
Vooruitbetaalde huur en servicekosten	-	6.669
Diverse vooruitbetaalde kosten	4.862	4.740
Compensatie transitievergoeding	3.995	3.995
	<u>8.940</u>	<u>15.607</u>
LIQUIDE MIDDELEN		
ING betaalrekening	179.139	16.726
ING inbedrijfrekening	28	28
Rabobank rekening-courant	1.015	1.195
Rabobank beleggersrekening	1.491	1.251
Rabobank bedrijfsspaarrekening	1.104	1.104
ASN sparen zakelijk	162.453	76.412
	<u>345.230</u>	<u>96.716</u>

Alle liquide middelen zijn direct opeisbaar.

VBDO - Toelichting op de balans

31 december 2018

<i>Eigen Vermogen</i>	01.01.2018 Stand	Toevoeging	Onttrekking	Mutatie 2018	31.12.2018 Stand
Algemene Reserve	€ 21.251	€ 75.135	€ -	€ 75.135	€ 96.386
Bestemmingsreserve					
Innovatiefonds	€ -	€ 30.893	€ 30.893	€ -	€ -
Totaal	€ 21.251	€ 106.028	€ 30.893	€ 75.135	€ 96.386

De algemene reserve heeft ten doel de continuïteit van de organisatie voor een langere periode te waarborgen. Voor de omvang van deze reserve hanteert het bestuur een normering, die gelijk is aan de helft van de voor dat jaar begrootte personeels- en huisvestingskosten.

Voor 2018 kan de omvang van de algemene reserve becijferd worden op een bedrag van € 342.000; aan het einde van het boekjaar en na verwerking van het resultaat komt deze reserve uit op een bedrag van € 96.386,-.

In 2018 hebben zowel de institutionele- als de particuliere leden een extra financiële bijdrage geleverd aan de bestemmingsreserve Innovatiefonds. In totaal is voor het Innovatiefonds een bedrag van € 30.893 ontvangen;

De bestedingen in het boekjaar bedragen € 30.893,-. Uit het Innovatiefonds zijn in 2018 de volgende projecten gefinancierd:

Project	Omschrijving	Totale projectkosten	T.I.v. Innovatiefonds
18.410	Natuurlijk Kapitaal Supplement	€ 10.038	€ 10.038
18.893	Marktonderzoek Innovatieve Financieringsvormen	€ 20.855	€ 20.855
	Totaal	€ 30.893	€ 30.893

Toelichting op de balans

(passiva)

	31-12-2018 €	31-12-2017 €
KORTLOPENDE SCHULDEN EN OVERLOPENDE PASSIVA		
Crediteuren		
Nog te betalen facturen	<u>12.565</u>	<u>20.134</u>
Loonheffing en sociale premies		
Aangifte loonheffing december	<u>16.333</u>	<u>28.238</u>
Omzetbelasting		
Aangifte omzetbelasting 4e kwartaal 2018	<u>2.250</u>	<u>9.029</u>
Vooruitontvangen bedragen		
Projectbaten vooruit ontvangen	230.790	72.730
Af: project uren doorrekening OHW	-	3.320
project kosten al betaald		1.307
	<u>230.790</u>	<u>68.103</u>
Nog te betalen kosten		
Reservering vakantiegeld, verlofdagen	31.541	37.403
Accountant jaarcontrole	4.296	6.988
Overig	-	1.390
	<u>35.837</u>	<u>45.781</u>
NIET IN DE BALANS OPGENOMEN RECHTEN EN VERPLICHTINGEN		

Er is een huurcontract afgesloten t.b.v. Pieterstraat 11 te Utrecht. In 2018 bedroeg de huur € 8.375 per kwartaal; de maand september is huurvrij. Het huurcontract is stilzwijgend verlengd.

Toelichting op de staat van baten en lasten

	Werkelijk 2018 €	Begroot 2018 €	Werkelijk 2017 €
BATEN			
Contributies			
Particulieren	16.880	18.000	18.100
Institutionele leden	393.837	385.000	323.250
Bijdrage Innovatiefonds	30.893	29.000	28.683
Financiële baten en lasten	- 1.921	1.000	1.278
Diverse baten	1.212	1.000	1.931
	<u>440.902</u>	<u>434.000</u>	<u>373.242</u>
Activiteiten Baten	<u>473.743</u>	<u>450.000</u>	<u>462.249</u>
Hieronder volgt een specificatie van de baten van de in 2018 en 2017 gereedgekomen projecten. De baten hebben betrekking op de in die jaren aan afnemers van onze diensten gefactureerde bedragen.			
Projecten:			
Benchmarks	127.108		62.631
Kennisoverdracht	332.635		396.618
Engagement	14.000		3.000
Totale activiteiten Baten	<u>473.743</u>	<u>450.000</u>	<u>462.249</u>

Toelichting op de staat van baten en lasten

	Werkelijk 2018 €	Begroot 2018 €	Werkelijk 2017 €
LASTEN			
Personeel			
Salarissen	468.604		446.059
Sociale lasten	82.649		77.437
Pensioenen	46.853		28.720
Overige personeelskosten	44.134		57.158
	642.240	647.000	609.374
In 2018 waren er gemiddeld 8,8 FTE's werknemers in loondienst (2017 : 8,7 FTE's). Onder de post salarissen is ook een bedrag van € 15.450,- opgenomen uit hoofde van verstrekte stagevergoedingen.			
Reis- en verblijf	10.651	10.000	12.355
Communicatie			
Nieuwsbrieven en publicaties	3.463		5.210
Websites	8.348		5.178
Overige communicatie	3.730		8.107
	15.541	30.000	18.495
Huisvesting			
Huur kantoor	30.708		30.708
Servicekosten	5.264		5.264
Overige huisvesting	400		1.506
	36.372	37.000	37.478
Algemeen			
Kantoor	36.922		37.187
Accountant	7.139		6.223
Administratie	4.239		4.599
Bestuur en Raad van Advies	602		792
Overige algemene kosten	6.198		10.447
	55.100	55.000	59.248
Het bestuur heeft in 2018 geen aanspraak gemaakt op de reguliere onkostenvergoeding.			
Afschrijvingen			
Inventaris	315		390
Apparatuur	3.649		3.663
Immateriële vaste activa	11.996		7.334
	15.960	15.000	11.387

Toelichting op de staat van baten en lasten

	Werkelijk 2018 €	Begroot 2018 €	Werkelijk 2017 €
Onderstaand volgt een specificatie van de lasten van de in 2018 en 2017 gereedgekomen projecten. Deze lasten bestaan uit de directe lasten. De lasten bestaan uit directe inkopen zoals werk derden en de werkelijk bestede uren tegen vaste tarieven. Ter vermijding van dubbel telling wordt op het totaal van de aldus bepaalde directe lasten het eigen personeel (in productie gedekte kosten) in mindering gebracht. In de begroting zijn alleen de directe inkopen verantwoord.			
Activiteiten lasten			
Totale activiteitenlasten	451.399	488.000	520.292
af: in productie gedekte kosten	387.754	453.000	476.147
	<u>63.645</u>	<u>35.000</u>	<u>44.145</u>
Conform de indeling van de projecten op pagina 31 Kan de post totale activiteitenlasten als volgt worden onderverdeeld:			
Projecten:			
Benchmarks	103.849		82.866
Kennisoverdracht	271.599		361.008
Engagement	75.951		76.418
	<u>451.399</u>	<u>488.000</u>	<u>520.292</u>
Totale activiteitenlasten	<u>451.399</u>	<u>488.000</u>	<u>520.292</u>

Begroting 2019

	Begroting 2019 €	Realisatie 2018 €	Begroting 2018 €
BATEN			
Contributies institutioneel	445.000	393.837	385.000
Contributies particulier	16.000	16.880	18.000
Bijdragen Innovatiefonds	30.000	30.893	29.000
Financiële baten en lasten	1.000	- 1.921	1.000
Projectbaten	450.000	473.743	450.000
Overige baten	1.000	1.212	1.000
TOTAAL	943.000	914.644	884.000
LASTEN			
Projectlasten kosten incl. personeel	529.000	451.399	488.000
Personeel	709.000	642.240	647.000
Doorrek. naar project	- 494.000	- 387.754	- 453.000
Reis en verblijf	12.000	10.651	10.000
Communicatie	30.000	15.541	30.000
Huisvesting	37.000	36.372	37.000
Algemeen	55.000	55.100	55.000
Afschrijvingen	15.000	15.960	15.000
TOTAAL	893.000	839.509	829.000
TOTAAL RESULTAAT	50.000	75.135	55.000

Controleverklaring van de onafhankelijke accountant

Vereniging van Beleggers voor Duurzame Ontwikkeling
Pieterstraat 11
3512 JT UTRECHT

CONTROLEVERKLARING VAN DE ONAFHANKELIJKE ACCOUNTANT

Aan: het bestuur van Vereniging van Beleggers voor Duurzame Ontwikkeling

Verklaring over de in het jaarverslag opgenomen jaarrekening 2018

Ons oordeel

Wij hebben de jaarrekening 2018 van Vereniging van Beleggers voor Duurzame Ontwikkeling te Utrecht gecontroleerd.

Naar ons oordeel geeft de in dit jaarverslag opgenomen jaarrekening een getrouw beeld van de grootte en de samenstelling van het vermogen van Vereniging van Beleggers voor Duurzame Ontwikkeling per 31 december 2018 en van het resultaat over 2018 in overeenstemming met de in Nederland geldende RJ-Richtlijn C1 Kleine organisaties-zonder-winststreven.

De jaarrekening bestaat uit:

1. de balans per 31 december 2018 (met een balanstotaal van € 394.161);
2. de staat van baten en lasten over 2018 (met een resultaat van € 75.135 positief); en
3. de toelichting met een overzicht van de gehanteerde grondslagen voor financiële verslaggeving en andere toelichtingen.

De basis voor ons oordeel

Wij hebben onze controle uitgevoerd volgens het Nederlands recht, waaronder ook de Nederlandse controlestandaarden vallen. Onze verantwoordelijkheden op grond hiervan zijn beschreven in de sectie 'Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening'.

Wij zijn onafhankelijk van Vereniging van Beleggers voor Duurzame Ontwikkeling zoals vereist in de Verordening inzake de Onafhankelijkheid van accountants bij assurance-opdrachten (ViO) en andere voor de opdracht relevante onafhankelijkheidsregels in Nederland. Verder hebben wij voldaan aan de Verordening Gedrags- en Beroepsregels Accountants (VGBA).

Wij vinden dat de door ons verkregen controle-informatie voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel.

Verklaring over de in het jaarverslag opgenomen andere informatie

Naast de jaarrekening en onze controleverklaring daarbij, omvat het jaarverslag andere informatie, die bestaat uit:

- het bestuursverslag;
- de overige gegevens;
- begroting 2019;
- Bijlage 1: Lijst van institutionele leden in 2018;
- Bijlage 2: Engagement met beursgenoteerde bedrijven;
- Bijlage 3: Milieubelasting en achtergronden berekening;
- Bijlage 4: GRI Index.

Op grond van onderstaande werkzaamheden zijn wij van mening dat de andere informatie met de jaarrekening verenigbaar is en geen materiële afwijkingen bevat en alle informatie bevat die op grond van RJ-Richtlijn C1 kleine organisaties-zonder-winststreven vereist is. Wij hebben de andere informatie gelezen en hebben op basis van onze kennis en ons begrip, verkregen vanuit de controle of anderszins, overwogen of de andere informatie materiële afwijkingen bevat en alle informatie bevat die op grond van de in Nederland geldende RJ-Richtlijn C1 Kleine organisaties zonder winststreven vereist is. Met onze werkzaamheden hebben wij voldaan aan de vereisten in de Nederlandse Standaard 720. Deze werkzaamheden hebben niet dezelfde diepgang als onze controlewerkzaamheden bij de jaarrekening.

Het bestuur is verantwoordelijk voor het opstellen van de andere informatie, waaronder het bestuursverslag in overeenstemming met RJ-Richtlijn C1 Kleine organisaties-zonder-winststreven.

Beschrijving van verantwoordelijkheden met betrekking tot de jaarrekening

Verantwoordelijkheden van het bestuur voor de jaarrekening

Het bestuur is verantwoordelijk voor het opmaken en getrouw weergeven van de jaarrekening in overeenstemming met de in Nederland geldende RJ-Richtlijn C1 Kleine Organisaties-zonder-winststreven. In dit kader is het bestuur verantwoordelijk voor een zodanige interne beheersing die het bestuur noodzakelijk acht om het opmaken van de jaarrekening mogelijk te maken zonder afwijkingen van materieel belang als gevolg van fouten of fraude.

Bij het opmaken van de jaarrekening moet het bestuur afwegen of de vereniging in staat is om haar werkzaamheden in continuïteit voort te zetten. Op grond van genoemd verslaggevingsstelsel moet het bestuur de jaarrekening opmaken op basis van de continuïteitsveronderstelling, tenzij het bestuur het voornemen heeft om de vereniging te liquideren of de activiteiten te beëindigen of als beëindiging het enige realistische alternatief is. Het bestuur moet gebeurtenissen en omstandigheden waardoor gerede twijfel zou kunnen bestaan of de vereniging haar activiteiten in continuïteit kan voortzetten, toelichten in de jaarrekening.

Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening

Onze verantwoordelijkheid is het zodanig plannen en uitvoeren van een controleopdracht dat wij daarmee voldoende en geschikte controle-informatie verkrijgen voor het door ons af te geven oordeel. Onze controle is uitgevoerd met een hoge mate maar geen absolute mate van zekerheid waardoor het mogelijk is dat wij tijdens onze controle niet alle materiële fouten en fraude ontdekken. Afwijkingen kunnen ontstaan als gevolg van fouten of fraude en zijn materieel indien redelijkerwijs kan worden verwacht dat deze, afzonderlijk of gezamenlijk, van invloed kunnen zijn op de economische beslissingen die gebruikers op basis van deze jaarrekening nemen. De materialiteit beïnvloedt de aard, timing en omvang van onze controlewerkzaamheden en de evaluatie van het effect van onderkende afwijkingen op ons oordeel.

Een meer gedetailleerde beschrijving van onze verantwoordelijkheden is opgenomen in de bijlage bij onze controleverklaring.

Was getekend te Sliedrecht, 20 mei 2019.

WITH accountants B.V.

P. Alblas RA

Bijlage bij onze controleverklaring over de jaarrekening 2018 van Vereniging van Beleggers voor Duurzame Ontwikkeling

Wij hebben onze accountantscontrole professioneel kritisch uitgevoerd en hebben waar relevant professionele oordeelsvorming toegepast in overeenstemming met de Nederlandse controlestandaarden, ethische voorschriften en de onafhankelijkheidseisen. Onze controle bestond onder andere uit:

- het identificeren en inschatten van de risico's dat de jaarrekening afwijkingen van materieel belang bevat als gevolg van fouten of fraude, het in reactie op deze risico's bepalen en uitvoeren van controlewerkzaamheden en het verkrijgen van controle-informatie die voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel. Bij fraude is het risico dat een afwijking van materieel belang niet ontdekt wordt groter dan bij fouten. Bij fraude kan sprake zijn van samenspanning, valsheid in geschrifte, het opzettelijk nalaten transacties vast te leggen, het opzettelijk verkeerd voorstellen van zaken of het doorbreken van de interne beheersing;
- het verkrijgen van inzicht in de interne beheersing die relevant is voor de controle met als doel controlewerkzaamheden te selecteren die passend zijn in de omstandigheden. Deze werkzaamheden hebben niet als doel om een oordeel uit te spreken over de effectiviteit van de interne beheersing van de vereniging;
- het evalueren van de geschiktheid van de gebruikte grondslagen voor financiële verslaggeving en het evalueren van de redelijkheid van schattingen door het bestuur en de toelichtingen die daarover in de jaarrekening staan;
- het vaststellen dat de door het bestuur gehanteerde continuïteitsveronderstelling aanvaardbaar is. Tevens het op basis van de verkregen controle-informatie vaststellen of er gebeurtenissen en omstandigheden zijn waardoor gerede twijfel zou kunnen bestaan of de vereniging haar activiteiten in continuïteit kan voortzetten. Als wij concluderen dat er een onzekerheid van materieel belang bestaat, zijn wij verplicht om aandacht in onze controleverklaring te vestigen op de relevante gerelateerde toelichtingen in de jaarrekening. Als de toelichtingen inadequaat zijn, moeten wij onze verklaring aanpassen. Onze conclusies zijn gebaseerd op de controle-informatie die verkregen is tot de datum van onze controleverklaring. Toekomstige gebeurtenissen of omstandigheden kunnen er echter toe leiden dat een vereniging haar continuïteit niet langer kan handhaven;
- het evalueren van de presentatie, structuur en inhoud van de jaarrekening en de daarin opgenomen toelichtingen;
- het evalueren of de jaarrekening een getrouw beeld geeft van de onderliggende transacties en gebeurtenissen.

Wij communiceren met het bestuur onder andere over de geplande reikwijdte en timing van de controle en over de significante bevindingen die uit onze controle naar voren zijn gekomen, waaronder eventuele significante tekortkomingen in de interne beheersing.

6. Duurzame bedrijfsvoering

Inleiding

In dit hoofdstuk beschrijven we de sociale prestaties en milieuaspecten. De VBDO richt zich daarbij op de materialiteit van de sociale en milieu-indicatoren. De prestaties die in dit hoofdstuk staan, zijn betrekkelijk. Een verandering in de aantal fte's heeft significante gevolgen voor de relatieve prestaties van de organisatie.

Sociale prestaties

Werknemers

In 2018 waren er gedurende het jaar elf medewerkers, waarvan acht met een vast contract, werkzaam bij de VBDO. Een volledige werkweek bedraagt 36 uur. In totaal waren er 8,8 fte's werkzaam gedurende het gehele jaar. Ten opzichte van het voorgaande jaar is dit ongeveer gelijk gebleven.

Diversiteit

De VBDO vindt het belangrijk dat er een goede balans is tussen mannelijke en vrouwelijke werknemers. In 2018 waren er vier mannen en zeven vrouwen werkzaam bij deze organisatie.

Stagiairs en vrijwilligers

In 2018 werkten er acht stagiaires bij de VBDO. De stages duurden 3 tot 6 maanden. Er werkten 20 vrijwilligers mee voor de research en de bezoeken aan de aandeelhoudersvergaderingen. Stagiairs en vrijwilligers ontvangen een onkostenvergoeding.

Secundaire arbeidsvoorwaarden

De secundaire arbeidsvoorwaarden voor de betaalde medewerkers zijn:

- Bijdrage in pensioen
- Flexibele werktijden
- Een vergoeding voor woonwerk verkeer

De inschaling en beloning vinden plaats volgens de systematiek van Hivos.

Intern overleg

Een keer in drie weken is er een teammeeting met alle vaste medewerkers van de VBDO. Verder is er twee per jaar een strategisch overleg met bestuur en team. Daarnaast vindt er één keer per jaar een beoordelingsgesprek plaats. De directeur voert dit gesprek met de medewerkers en het bestuur met de directeur.

Verzuim

Het ziekteverzuim bedroeg in 2018 gemiddeld 1,6 procent. In 2017 was dit 1,5 procent. Het percentage ziekteverzuim wordt berekend door het aantal uren ziekteverzuim te delen door het totaal aantal gewerkte uren.

Personeelsbeleid

Personeelsvertegenwoordiging

De VBDO heeft vanaf 2015 een personeelsvertegenwoordiging (PVT), bestaande uit drie door het personeel gekozen teamleden. De Directie en PVT zijn in 2018 niet bij elkaar gekomen. Er hebben zich in 2018 geen dringende zaken voorgedaan die de aandacht van de PVT hebben gevraagd.

Vanaf 2015 heeft de VBDO de vertrouwenspersoon aangesteld en heeft de klachtenprocedure in een kantoorhandleiding vastgelegd.

Uitbesteed werk

In 2018 werden de volgende werkzaamheden uitbesteed:

- Netwerkbeheer, automatisering
Mactiek, Hilversum / Fixar, Alkmaar
- Kantoorartikelen en kopieerpapier
Viking, Venlo
- Verhuur en onderhoud pand
C.N. van der Brugge, Utrecht
- Salarisadministratie
Zweers & Wijbenga, Utrecht
- Accountantscontrole
With Accountants, Sliedrecht
- Ontwerp en vormgeving www.vbdo.nl
Haicu webdesign, Utrecht
- Vormgeving en druk publicaties
Store of Images, Culemborg
- Adviseur pensioenen en werknemersverzekeringen
APS Pensioenteam
- Uitvoering Pensioenen Zwitserleven

De VBDO geeft de voorkeur aan leveranciers die bijdragen aan duurzaamheid en/of affiniteit hebben met de duurzame doelstellingen van de VBDO.

Milieuprestaties

Milieu-effecten

De VBDO draagt bij aan de uitstoot van CO₂ voornamelijk door energiegebruik (gas en elektriciteit) en transport. Andere vormen van milieubelasting als gevolg van de kantooractiviteiten zijn materiaalgebruik (voornamelijk papier), watergebruik en afvalproductie. Deze zijn wegens een beperkte materialiteit niet meegenomen in dit rapport.

CO₂-emissies als gevolg van kantoorgebonden energiegebruik

De CO₂-emissies als gevolg van kantoorgebonden energiegebruik zijn afkomstig uit gasgebruik (verwarming) en elektriciteitsgebruik.

CO₂-emissies van kantoorgebonden energieverbruik in 2018.

	Hoeveelheid (GJ/jaar)	CO ₂ emissie (kg/jaar)
Gasgebruik	66,8	3150
Elektriciteits- gebruik	53,2	2770
TOTAAL	120,0	5920

CO₂-emissies van kantoorgebonden energieverbruik.

	2018	2017	2016
Totaal			
GJ	120	120	119
kg CO₂	5.920	5.920	7.463

	2015	2014	2013
Totaal			
GJ	120,0	117,9	138,6
kg CO₂	7.509	7.487	8.670

CO₂-emissies als gevolg van transport

Voor een bepaling van de omvang van het transport zijn de aan de VBDO gerelateerde werkkilometers meegerekend (woon-werkverkeer en externe afspraken van directie en medewerkers), alsmede de afstand die is overbrugd voor het bijwonen van internationale afspraken. Het kilometerverbruik van bezoekers, of door de VBDO ingeschakelde onderzoekers van andere organisaties, wordt buiten beschouwing gehouden. Bus-, tram- en taxivervoer naar bestemmingen in grote steden (meestal aansluitend op treinreis) zijn dit jaar ook meegenomen.

In 2018 werden per trein meer kilometers afgelegd dan in 2017. Het aantal kilometers met de auto en het vliegtuig is in het verslagjaar afgenomen.

CO₂-emissies van transport in 2018

	<i>Afstand</i> (km/jaar)	<i>CO₂-emissie</i> (kg/jaar)
Trein	127.372	764
Auto	8.728	1.920
Vliegtuig	69.820	11.528
TOTAAL	205.920	14.212

Vanaf dit jaar hebben we de berekening van de uitstoot van vlieguren verdeeld in korte, middel en lange afstandsvluchten (o.b.v. emissiefactoren van co2emissiefactoren.nl). Dit geeft een waarheidsgetrouwer beeld van de emissies en verklaart de stevige daling in kg CO₂ ten opzichte van 2017. In 2019 gaan wij verder met het professionaliseren van ons niet-financiële data, met een nadruk op inzicht in onze emissies.

CO₂-emissies totaal

Sinds 2001 is een vrijwel klimaatneutrale bedrijfsvoering bereikt, door de v-uitstoot te compenseren met de aanschaf van v-credits. De bijdrage van de VBDO wordt geïnvesteerd in klimaatprojecten, zoals de aanschaf van cookstoves in Oeganda. Deze projecten zorgen voor een onafhankelijk gecontroleerde vermindering van CO₂ in de atmosfeer.

De CO₂-credits zijn gecrediteerd op de CO₂-rekening van de VBDO. Het CO₂-rekeningafschrift is opgenomen in dit jaarverslag. Meer informatie hierover vindt u op: www.climateneutralgroup.nl.

CO₂-emissies in kg per jaar

	2018	2017	2016
Energiegebruik	5.920	5.920	7.463
Transport	14.212	33.890	5.382
Totaal	20.132	39.810	12.845
Totaal per fte	2.288	4.599	1.062

	2015	2014	2013
Energiegebruik	7.509	7.487	8.670
Transport	6.452	7.992	13.681
Totaal	13.961	15.479	22.351
Totaal per fte	1.257	1.629	2.539

Certificaat

Nummer 79647

Dit certificaat is het bewijs dat

VBDO

28,21 ton CO₂-equivalenten heeft gecompenseerd
met Gold Standard cooking stove projecten.

Compensatie vindt plaats middels de speciaal door Climate Neutral Group
geselecteerde duurzame energieprojecten.

Met deze projecten wordt elders CO_{2eq}-uitstoot teruggebracht.
Wij selecteren onze projecten altijd op de bijdrage die zij leveren
aan de ontwikkeling van de lokale bevolking en regio.
Ontwikkelingen zoals: werkgelegenheid, kennisoverdracht, gezondheidsverbetering,
stimulering van de eigen economie en lokale milieuverbeteringen.

René Toet

Managing Director
Utrecht, 02/04/2019

Climate Neutral Group

KLEINE INZICHTEN | GROTE OPBRENGSTEN

Bijlage 1:

Lijst van institutionele leden in 2018

ABN AMRO	ING
ABP	InsingerGilissen
Achmea	IUCN
ACTIAM	KAS BANK
Aegon AM	KPMG Sustainability
Alliance Bernstein	Metropolis
Allianz Global Investors	Milieudefensie
Amundi	Morningstar
ASN Bank	MSCI
ASR	NN Group
Avans Hogeschool	Oikocredit Nederland
AXA IM	Oxfam Novib
Bank Ten Cate & Cie	Pensioenfederatie
Binck Bank	Pensioenfonds Werk en (re)integratie
BlackRock IM	PKN
BNP Paribas Corporate & Inst. Banking	Prins Bernhard Cultuurfonds
BNP Paribas Investment Partners	Profundo
BNP Paribas Securities Services	Prot. Gemeente Leiderdorp
BPF Detailhandel	PwC Advisory
BPF Landbouw	Rabobank
BPF Schilders	ResponsAbility Investments AG
Candriam Investors Group	Robeco AM
CDP	Safra Sarasin
Climate Neutral Group	St. Algemeen Pensioenfonds Unilever NL
CNV International	St. Bedrijfstakpensioenfonds Vlakglas
De Volksbank	St. Pensioenfonds SNS Reaal
Degroof Petercam AM	Standard Life Investments
DSM Pension Services	Steunfonds Duurzaamheid
Equileap	Sustainalytics
Fair Impact	Triodos Bank
FDA Financiële Diensten Amsterdam	Unicef
Fidelity Nederland	Van Lanschot Bankiers
Financial Assets	Velthuyse & Mulder
Finch & Beak	Verbond van Verzekeraars
FMO	Vigeo Eiris
FNV / St. GBF	WNF
Fonds 1818	Zwitserleven
IBS Capital Allies	
ICCO	

Bijlage 2:

Engagement met beursgenoteerde bedrijven

Company	Pre-AVA meeting	AVA bezoek	Toezeggingen in 2018	Opgevolgde toezeggingen uit 2017
Financial Sector				
ABN Amro	Ja	29-05-18	-	1
Aegon	Ja	18-05-18	-	1
a.s.r.	Ja	31-05-18	1	2
ING group	Ja	23-04-18	-	-
NN group	Ja	31-05-18	1	1
Industry				
Aalberts	Ja	18-04-18	-	1
AkzoNobel	Ja	26-04-18	1	2
ArcelorMittal	Ja	-	-	-
Royal BAM Group	Ja	18-04-18	2	-
Boskalis	-	09-05-18	-	-
Corbion	Ja	25-05-18	-	3
DSM	Ja	09-05-18	-	1
Heijmans	Ja	11-04-18	-	1
Shell	-	22-05-18	-	-
Vopak	Ja	18-04-18	2	1
Technology & Electronics				
ASM International	-	28-05-18	2	-
ASML	Ja	25-04-18	1	-
Philips	Ja	03-05-18	2	-
Signify	Ja	15-05-18	1	1
TKH Group	Ja	03-05-18	2	-
Food, Beverage & Retail				
Ahold-Delhaize	Ja	11-04-18	3	2
Heineken	Ja	20-04-18	1	1
Sligro	Ja	21-03-18	1	-
Unibail-Rodamco	Ja	-	-	-
Unilever	Ja	03-05-18	-	-
Wereldhave	Ja	20-04-18	2	2
Services				
Altice	-	18-05-18	1	-
Arcadis	Ja	24-04-18	4	1
Fugro	Ja	26-04-18	2	1
KPN	Ja	18-04-18	1	2
PostNL	Ja	17-04-18	3	1
Randstad	Ja	27-03-18	2	-
RELX N.V.	Ja	18-04-18	2	1
SBM Offshore	Ja	11-04-18	-	1
Wolters Kluwer	Ja	19-04-18	2	-
Totaal 2018	31	33	39	27

Bijlage 3:

Milieubelasting en achtergronden berekening

Achtergronden berekening

CO₂-emissies

De CO₂-emissies van het kantoorgebonden energiegebruik zijn als volgt berekend:

Gas: verbruik op basis van eindafrekening gasleverancier;
1000 m³ gas = 31,65 GJ primaire energie;
1 GJ primaire energie (gas) = 56,0 kilogram CO₂

Elektriciteit: verbruik op basis van eindafrekening elektriciteitsleverancier; duizend kWh elektriciteit = 3,6 GJ / 0,4 (40 procent rendement elektriciteitsopwekking) = 9 GJ; 1 GJ primaire energie (elektriciteit) = 70,8 kilogram CO₂

De CO₂-emissies van transport zijn berekend aan de hand van de volgende gemiddelde omrekeningsfactoren:

Trein: gemiddeld 0,04 (0,02-0,06) kilogram CO₂ per persoon per kilometer

Vliegtuig (korte afstanden): 0,15 (0,11-0,18) kilogram CO₂ per persoon per kilometer

Vliegtuig (lange afstanden): 0,10 (0,08-0,11) kilogram CO₂ per persoon per kilometer

Auto: 0,19 (0,12-0,26) kg CO₂ per autokilometer (middelmaat auto, benzine, één persoon per auto, korte afstanden tot ongeveer 150 kilometer)

Papier

Het papierverbruik wordt berekend met behulp van de volgende formule: [papierverbruik 2017] = [voorraad kilogram papier per 01-01-2018] + [inkoop kilogram papier gedurende 2018] - [voorraad kilogram papier per 01-01-2019].

Emissies en klimaat-effecten van transport

Voor spitsverkeer buiten de stad (korte afstand < 100 km) geldt dat de CO₂-emissie van het openbaar vervoer ongeveer 20 procent is in vergelijking met auto's bij een bezettingsgraad van één persoon per auto. Zelfs als er drie personen in een auto zitten, zijn de CO₂-emissies per reizigerskilometer van de auto nog steeds groter dan die van het openbaar vervoer.

Het klimaat-effect van vliegtuigen is groter dan de uitstoot van CO₂ alleen doet vermoeden. Ook de op grote hoogte uitgestoten waterdamp en NO_x hebben een klimaat-effect. De meest waarschijnlijke schatting is dat het klimaat-effect van de luchtvaart ongeveer 2,7 keer zo groot is als het klimaat-effect van de CO₂-uitstoot alleen. Dit betekent dat het klimaat-effect van een vliegtuig per reizigerskilometer gemiddeld ongeveer vijf maal zo groot is als dat van de gemiddelde autopassagier. Zelfs ten opzichte van een alleen rijdende automobilist is het klimaat-effect van een gemiddelde vliegtuigpassagier groter.

De trein bleek zowel op korte als langere afstand het minst vervuilende vervoermiddel. Doordat de VOS en NO_x emissies van elektriciteitscentrales bijna nul zijn, steekt de trein ook op dit onderdeel gunstig af ten opzichte van auto en vliegtuig. Bij een snelheid van auto's boven de 120 km/uur nemen de emissies onevenredig snel toe.

Bijlage 4:

GRI Index

	Omschrijving	Pagina
	Strategie en analyse	
G4-1	Visie en strategie	5-10
	Profiel van de organisatie	
G4-3	Naam van de organisatie	Vereniging van beleggers
	voor	duurzame ontwikkeling
G4-4	Belangrijkste merken, producten en diensten	15-20
G4-5	Locatie van het kantoor	Pieterstraat 11, Utrecht
G4-6	Landen waarin de activiteiten plaatsvinden	Hoofdzakelijk Nederland
G4-7	Rechtsvorm	Vereniging
G4-8	Afzetmarkt	15-20
G4-9	Omvang van de organisatie	11-14, 22-34, 39
G4-10	Aantal werknemers naar type arbeidscontract en gender	39
G4-11	Percentage werknemers betrokken in collectieve arbeidsvoorwaarden onderhandelingen	Nul
G4-12	Toeleveringsketen	40, 41
G4-13	Significante veranderingen tijdens verslagperiode	nvt
G4-14	Voorzorgsbenadering	10
G4-15	Lijst van extern ontwikkelde verklaringen en principes	7, 8, 12
G4-16	Lidmaatschappen van nationale en internationale associaties en belangenorganisaties	12
	Materialiteitsaspecten en afbakening	
G4-17	Lijst van geconsolideerde financiële gegevens	22-34
G4-18	Proces voor het bepalen van de inhoud van het rapport	39
G4-19	Lijst van onderwerpen van materieel belang	39-41
G4-20	Afbakening van de onderwerpen van materieel belang binnen de organisatie	39-41
G4-21	Afbakening van de onderwerpen van materieel belang buiten de organisatie	39-41
G4-22	Uitleg over de gevolgen van eventuele herformuleringen van eerder verstrekte informatie	NVT
G4-23	Significante veranderingen ten opzichte van reikwijdte en afbakening van vorige rapportages	NVT
	Betrokkenheid stakeholders	
G4-24	Lijst van stakeholders	7, 8, 11, 12, 43, 44
G4-25	Inventarisatie en selectie van stakeholders	11
G4-26	Aanpak om stakeholders te betrekken	5-12, 15-20
G4-27	Voornaamste reacties van stakeholders	15-20

	Omschrijving	Pagina
	Reikwijdte van het verslag	
G4-28	Verslagperiode	2018
G4-29	Datum van het vorige jaarverslag	17 mei 2018
G4-30	Verslagleggingscyclus	Jaarlijks
G4-31	Contactpunt voor vragen over het verslag	4
G4-32	De gekozen 'in overeenstemming met'-optie	In dit jaarverslag streeft de VBDO naar rapportage in overeenstemming met de 'Core' optie van de GRI 4 richtlijnen.
G4-33	Externe betrouwbaarheidsverklaring	Financiële gegevens in dit jaarverslag pagina's 22-34 zijn door With accountants gecontroleerd. Voor inhoudelijk deel is er geen sprake van externe verificatie.
	Bestuur	
G4-34	De bestuursstructuur van de organisatie	11, 12, 14
	Ethiek en Integriteit	
G4-56	Toepasselijke waarden en formele gedragcodes	5-41
	Economische prestaties	
G4-EC1	Rekening van baten en lasten van financieel overzicht	22-34
	Milieu prestaties	
G4-EN15	Directe uitstoot broeikasgassen	40, 41
G4-EN31	Gecertificeerde CO ₂ -compensatie	42
	Sociale prestaties	
G4-LA11	Percentage werknemers met regulier functioneringsgesprek	100 procent, 39
G4-LA6	Letsel-, beroepsziekte, uitvaldagen en verzuimcijfers van personeel	39
	Ziekteverzuim in 2018	1,6 procent
G4-NGO9	Intern klachtenmechanisme	39

Vereniging van Beleggers voor
Duurzame Ontwikkeling (VBDO)

Pieterstraat 11 | 3512 JT Utrecht | Nederland

T +31 (0) 30 234 00 31 | info@vbdo.nl